

HOBBES'TA BİR PHANTASM OLARAK UZAY

[Space as a Phantasm in Hobbes]

Arda TELLİ

Araştırma Görevlisi, Dr. İstanbul Üniversitesi, Felsefe Bölümü
ardatelli@istanbul.edu.tr

ORCID: A.T. 0000-0003-2995-488X

ÖZET

¹Bu çalışma, Thomas Hobbes'un radikal mekanik materyalizmi bağlamında uzay (*space*) kavramına getirdiği özgün yorumu ele almaktadır. Hobbes, doğadaki tüm olguları maddi cisimlerin hareketiyle açıklamaya yönelerek yeni bir perspektif sunar. Buna göre uzayı ne Skolastiklerin ileri sürdüğü gibi zihinden bağımsız bir töz ne de Descartes'ın iddia ettiği gibi cismin temel niteliği olan uzam (*extension*) olarak kabul eder. Bunun yerine, uzayı hayali bir uzay ya da bir fantazma (*phantasm*) olarak tanımlar; bu, cisimlerin dışımızdaki varlığına dair sahip olduğumuz zihinsel bir temsil ve kavramsallaştırmadır. Hobbes'un doktrini böylece uzayın ontolojik bir zemin yerine epistemolojik bir zeminde anlaşılmasını sağlar. Bu ayrım

¹ Bu makale, yazarın İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı'nda 2025 yılında tamamladığı "Politik Felsefe Açısından Thomas Hobbes Üzerine Bir Soruşturma" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

kritik öneme sahiptir: Gerçek uzay (*spatium reale*), düşünceden bağımsız olarak cisimlerde içkin olan nesnel büyüklüğü ifade ederken, hayali uzay bu gerçek uzamın zihnimizdeki tasarımıdır. Bu çifte kavramsallaştırma Hobbes'un uzay anlayışının saf idealist bir yoruma indirgenmesini engeller.

Mevcut çalışma, Hobbes'un uzay kavramının özgünlüğünü, dönemin iki baskın görüşü olan Skolastik uzay fikri ve Descartes'ın uzay görüşleriyle karşıtlığı içerisinde ele alma amacındadır. Bu tartışmalardan hareketle, gerçek uzay, hayali uzay ya da *phantasm* ayrımına yer verilerek, bu kavramı mekanik materyalist çerçevesinde nasıl yeniden ele aldığı tartışılacaktır. Böylelikle Hobbes'un uzay doktrininin, onun radikal mekanik materyalizmi bağlamında özgün bir model sunduğu görüşü savunacaktır.

Anahtar sözcükler: Uzay, gerçek uzay, hayali uzay, *phantasm*, cisim.

ABSTRACT

This study examines Thomas Hobbes's original interpretation of the concept of space within the framework of his radical mechanical materialism. Hobbes offers a new perspective by seeking to explain all phenomena in nature through the motion of material bodies. Accordingly, he neither accepts space as a mind-independent substance, as the Scholastics claimed, nor as extension—the essential attribute of body—as Descartes proposed. Instead, he defines space as an imaginary space or a *phantasm*, that is, a mental representation and conceptualization we form of the external existence of bodies. Hobbes's doctrine thus situates the understanding of space on an epistemological rather than an ontological basis. This distinction is crucial: while real space (*spatium reale*) denotes the objective magnitude inherent in bodies independently of thought, imaginary space is the mental design of this real extension. This dual conceptualization prevents Hobbes's account of space from being reduced to a purely idealist interpretation.

The present study aims to analyze the originality of Hobbes's concept of space through its contrast with the two dominant views of the period: the Scholastic conception of space and Descartes's account of spatial extension. Building on these debates, it will examine how Hobbes reconfigures the notion of space within his mechanical materialist framework by incorporating the distinction between real space and imaginary space or *phantasm*. In doing so, the study will

argue that Hobbes's doctrine of space offers a distinctive model within the context of his radical mechanical materialism.

Keywords: Space, real space, imaginary space, phantasm, body.

Giriş

Hobbes'un doğa felsefesi, doğadaki tüm olguları maddi cisimlerin varlığı ve hareketleriyle açıklamaya yönelik radikal bir mekanik materyalizm çerçevesinde şekillenir. Uzay (*space*) kavramı da bu mekanik felsefe anlayışının içerisinde yeni bir yoruma tabi tutulur. Buna göre Hobbes, Aristotelesçi düşünceyle sentezlenen skolastik felsefenin uzaya ilişkin perspektifini ve Descartes'ın uzay kavramına getirdiği yorumu yetersiz bularak yeni bir uzay tanımı geliştirir. Tanımını 17. yüzyıl içerisinde etkin olan iki ayrı uzay görüşünden ayırtıran Malmesburyli filozof, bu kavramı yeni bir yorumla biçimlendirir. Uzay; ne skolastik yorumun ifade ettiği üzere insan zihninden bağımsız bir töz ne de Descartes'ın iddia ettiği gibi cismin temel niteliği olan uzam (*extension*) olarak anlaşılabilir. Hobbes cisimlerin birbirlerine göre konumlarına işaret ederek uzayı; *phantasm* olarak tanımlar ve mekanik materyalizmi içerisinde oldukça özgün bir uzay yorumu geliştirir.

Hobbes'un yapıtlarında, doğa felsefesine ilişkin yürüttüğü tartışmalar önemli yer tutar. Short Tract ve De Corpore yapıtları Hobbes'un doğa felsefesini detaylandırdığı iki yapıtı olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu doğa felsefesinin 17. yüzyıl felsefesinde etkili bir yeri olsa da bu analizler yeterince tartışma konusu olmamıştır. Nitekim Hobbes'un uzay kavramını geliştirdiği doğa felsefesi, mekanik felsefede başlıca rakibi olan Descartes'ın sistemi tarafından büyük ölçüde gölgede bırakılmıştır (Slowik 2021, s. 367). Bu durumun nedenlerinden biri Hobbes'un politik felsefesinin başarısı ve Hobbes'a ilişkin çalışmaların doğa felsefesini göz ardı etmesidir. Aynı zamanda Hobbes'un İngiliz iç savaşı gündemi ile paralellikler kurulan yapıtlarına ilişkin seçici entelektüel ilgi, Hobbes'un doğa felsefesinin dinamizmini ikincil hale getirmiştir. Bu ihmalin bir diğer nedeni ise Hobbes'un geliştirdiği “madde ve hareket” fiziğinin Descartes'ın mekanik programına benzerliğidir (Slowik 2021, s. 367).

Bu görüşlere ek olarak teorik farklılaşmalar da belirleyici görünmektedir. Hobbes doğayı ve doğa olgularını Descartes gibi sadece matematiksel formülasyonlarla değil, kavramsal çözümlemelerle açıklamayı hedeflemiş ve bu matematiksel dil yerine adlandırma ve tasarlama gibi dilsel ve kavramsal düzlemde üretimler ortaya koymuştur. Bu durum onun argümantasyonunu sınırlayan bir çerçeve olarak ortaya çıkmıştır. Herbert'a göreyse Hobbes'un Newtoncu matematiksel fiziğe uzak kalma nedeni eylemsizlik (*inertia*) yasasını göz ardı etmesidir; buna göre, Hobbes, doğa felsefesinde eylemsizlik doktrinine *De Corpore* adlı eserde kısa bir pasajda yer vermiş ve bir daha değinmemiştir (Herbert 1987, s. 709). Bu durum onu

matematiksel fiziğin ilk kurucularından uzaklaştırmıştır. Hobbes bu teorik uzaklık nedeniyle doğa felsefesinin ana hatlarında modern mekaniğin kurucu ilkeleri olan eylemsizlik ilkesi ya da Newton benzeri mutlak mekân tasarımına yer vermemiştir. Buna rağmen Hobbes'un doğa felsefesinin ve kavramlarının diğer on yedinci yüzyıl filozoflarının çalışmalarından ayrılan pek çok ayırt edici özelliği vardır ve Malmesburyli filozofun hipotezleri değerlendirilmeden yeni fiziksel dünya anlayışının yükselişinin tam bir muhasebesi eksik kalacaktır (Slowik 2014, s.61).

Hobbes, *De Corpore*'de uzayı, zihnin etkinliği sonucunda ortaya çıkan bir hayali uzay olarak tanımlar. Ona göre insan zihni, dış dünyadaki cisimlerin varlığını ve birbirine göre konumlarını hayal ettiğinde uzay tasarımına ulaşmaktadır. Dolayısıyla uzay, cisimlerin hareketlerini ve nedensel etkileşimlerini kavrayabilmemiz için zihinsel bir temsil alanıdır. Böylece uzay kavramı, cisimlerin düşünülmesini ve düzenlenmesini olanaklı kılan zihinsel bir soyutlama haline gelmekte ve ontolojik bir zeminin ötesine geçmektedir. Mevcut çalışma bu bağlamda Hobbes'un uzay kavramının özgünlüğünü Skolastik uzay fikri ve Descartes'ın uzay görüşleriyle karşıtlığı içerisinden ele alma amacındadır. Bu tartışmalardan hareketle, Hobbes'un uzay kavramını gerçek uzay ile hayali uzay (phantasm) ayrımı üzerinden nasıl temellendirdiği ele alınacak ve bu ayrımın, uzay kavramını mekanik-materyalist bir düzlemde yeniden yorumlamasına nasıl imkân verdiği tartışılacaktır.

Skolastik ve Kartezyen Uzay Fikrinin Reddi

Hobbes'un skolastik uzay anlayışına yönelttiği eleştiri, özellikle Aristoteles'in ilk felsefesine yönelttiği nominalist eleştirinin bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Skolastik felsefede, uzay (*spatium*) ve yer (*locus*), cisimlerden ayrı ve bağımsız metafizik kategoriler olarak kabul edilmiştir. Bu yaklaşım, uzayı, maddesel varlıkları ontolojik olarak kuşatan ve onlardan ayrık duran kuşatıcı bir kap gibi kavramsallaştırır. Hobbes bu anlayışın dışında bir uzay görüşü ortaya koyar. Bu ayrışma Hobbes'un ilk yapıtlarından itibaren belirir. Nitekim Hobbes'un uzay doktrini hakkındaki ilk açıklaması, Thomas White'ın *De mundo dialogi tres* (1642) adlı eserinde kullandığı geleneksel *Spatium imaginarium* tartışmasına yöneliktir; *Spatium imaginarium*'u kozmik olmayan bir uzay olarak gören Skolastik anlayıştan kopan Hobbes'un Thomas White'ın bu eserine yanıt olarak yazdığı *Anti-White* (1642–1643) eseri, hayali uzay (*Imaginary Space*) kavramını radikal bir şekilde yeniden tanımlayarak onu zihinsel imgelerin doğasıyla özdeşleştirir (Pécharman 2020, s. 68).

Hobbes, uzay kavramını Aristoteles'in yer kavramlarına getirdiği tanımlar üzerinden ele almaktadır. Aristoteles, *Physics* adlı eserinin dördüncü kitabında yer kavramını geliştirir, bir vazo içindeki su örneğinden yola çıkarak, suyun yerinin, onu çevreleyen vazonun yüzeyi olduğunu söyler (Leijenhorst 1996, s. 363). Burada yer kavramı, yeri, çevreleyen bir cismin ilk hareketsiz yüzey sınırı olarak tanımlanmaktadır (Aristotle 1984, IV.4, 212a21). Böylece yer, çevreleyen yüzeyin sınırı olarak tanımlandığına göre, onu kuşatan cisimlerden bağımsız var olamamaktadır (Leijenhorst 1996, s. 363). Aristoteles bu tanımla, uzayı mutlak bir varlık olarak değil, yalnızca ilişkisel bir kavram olarak, bir cismi dışsal olarak saran yer (*place*) kavramıyla sınırlandırmıştır. Ona göre bir cismin yeri, onu çevreleyen cismin en içteki sınır yüzeyidir ve bu yüzey hareketsizdir; bunun anlamı; yer kavramı Aristoteles açısından bağımsız bir varlık değil, çevresindeki cismin bir özelliği olarak ilişkisel bir konumdur. Bu bağlamda Aristoteles, kendinde-var olan boş uzay fikrini reddetmektedir.

Hobbes bu görüşe karşı itiraz getirir. Aristoteles'in yer tasarımı Hobbes'un perspektifinden açıklayıcı görünmemektedir. Leijenhorst, bu itirazları aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

İlk olarak, Aristoteles yerin özelliklerinden biri olarak, yerin içinde bulunan cisimle “eşit” olduğunu söyler. Hobbes buna şöyle karşı çıkar: İki boyutlu bir yüzey ya da bir yüzey-sınırı, üç boyutlu katı bir cisimle nasıl eşit olabilir? İkinci olarak Aristoteles, her doğal cismin doğal bir cisim olması bakımından özsel olarak hareketli olduğunu ileri sürer. Bu ise Aristoteles'in yer tanımıyla çelişir; çünkü yer, çevreleyen cismin durağan yüzey-sınırı olarak tanımlanmıştır. Oysa yüzey bir cismin ayrılmaz parçası olduğuna göre, yer de kaçınılmaz olarak hareketlidir. Aristoteles'in tanımının bir başka saçma sonucu şudur: Bir varil dolusu şarabı Hindistan'a taşırsak, şarabın kendisi hareket etmiş ya da yer değiştirmiş sayılmayacaktır; çünkü hâlâ onu çevreleyen varilin yüzey-sınırı tarafından kuşatılmaktadır (Leijenhorst 1996, s. 363).

Aristoteles, yeri cismi kuşatan sabit bir sınır olarak ele alırken Hobbes ise bu sınırı nesnel düzenleme vurgusuyla cismin dışında değil, cisimlerin konumları arasındaki ilişki içinde görmektedir. Böylece yer, cismin bir özelliği olmaktan çıkar, hareket eden cisimlerin göreceli konumlarına indirgenir. Hobbes, Aristoteles'in hareketsiz “yer”ini dinamik bir “uzay” anlayışıyla yeniden tanımlar. Hobbes'un uzay kavramının kökeninde maddeyi mutlak temel

alışına ek olarak Aristoteles'in tümeller ve kategorilerine yönelttiği eleştiri yer alır. Cisimlerin dışında var olabilecek mutlak uzay fikri bu teorik çerçeve ile reddedilmektedir. Buna göre uzay, zaman gibi kavramlar zihin tarafından yapılan soyutlamalardır. Skolastik düşünürler dilde var olan soyut kavramları, zihinden bağımsız tözler olarak kabul etme yanılışına düşmüşlerdir.

Hobbes'un uzay tasarımı skolastik felsefeye bir reddiye olduğu kadar Descartes'ın görüşlerine de bir dizi itiraz içermektedir. Descartes'ın uzay tasarımı Aristotelesçi çizgide ilerlemektedir; nitekim o, boşluk ve cisimden bağımsız bir uzayın varlığını kesin bir dille reddetmiştir (Slowik 1999, s.118-119). Descartes, bir cismin işgal ettiği uzayı oluşturan uzunluk, genişlik ve derinlikteki uzamla cismin kendisini oluşturan uzamın aynı olduğunu söylemektedir, Descartes bu kavrama ayrıca "işsel yer" adını da vermektedir (Slowik 1999, s.119). *Felsefenin İlkeleri*'nde Descartes şöyle demektedir:

Yer ya da iç yer, bu yerde bulunan cisim, ancak düşüncemizde birbirinden ayrılır. Çünkü gerçekte, yeri oluşturan uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzam, cismi de oluşturur. Yerle cisim arasındaki ayrım, yalnızca şudur: İlk cisme özel bir uzam yüklüyoruz, sonra aktarıldığı her defasında da yerle birlikte hareket ettiğini düşünüyoruz ki, herhangi bir yerde onu kaplayan cismi çıkardığımız zaman, bu yerin uzamını da birlikte taşıdığımızı sanmıyoruz. Çünkü cisim aynı büyüklük ve şekilde kaldığı ve dış cisimlere göre (aslında biz onu bunlara göre belirliyoruz) durumunu değiştirmedığı sürece aynı uzamda her zaman orada kaldığını sanıyoruz (Descartes 2007, s. 107).

Buna göre Descartes yer ve cisme ilişkin ayrımın zihnimizde mümkün olduğunu, bunun dışında yerin uzamı ile cismin uzamının özdeş olduğunu söyler. Cisme özel bir uzam kavramsallaştırılır ve bu uzam cisimle birlikte hareket ediyormuş gibi düşünülür, ama gerçekte yer özerk bir varlık olarak taşınmaz. İnsan zihni, cisim değişmediği ve dış cisimlere göre konumu sabit kaldığı sürece, cisme atfettiği uzayın da sabit kaldığını varsayar.

Descartes, uzam ve cisim arasında kavramsal bir ayrım olduğunu kabul etse de bu ikisinin temelde aynı uzamsal niteliğe sahip olduğunu savunmaktadır. Descartes'a göre, cismin doğasını oluşturan uzamın aynısı uzayın doğasını da oluşturmaktadır. Bu nedenle uzam ve cisim arasındaki fark, yalnızca cinsin veya türün doğasının bireyin doğasından farklı olduğu

şekilde, yani yalnızca düşüncede bir ayrımdır. İnsan zihni, bir cisim bulunduğu yerden çıkarıldığında, uzamı cismin uzamsal doğasından bağımsız ve kalıcı bir varlık olarak algılama eğilimindedir. Bu algısal ayrım, aynı uzamın, önceden var olan veya sonradan eklenen cisimler için ortak bir “paylaşılmış” alan gibi düşünülmesine yol açmaktadır. Descartes uzayı bu bağlamda bağımsız bir töz olarak değil, cisimsel büyüklükle eş tutulan maddi uzam üzerinden kavramsallaştırdığı “içsel yer” anlayışı olarak kavramaktadır.

Hobbes buna karşı; uzay kavramını cisim ve cismin hareketinin ölçüsü haline getiren bir yorum hattı geliştirmiştir. Bu yaklaşım, uzayı cisim ve hareketin bir fonksiyonu olarak gören ve soyut geometriden ziyade fiziksel dinamiklere dayanan bir uzay modeline yol açmaktadır. Buna göre Hobbes, uzay ve zamanı ontolojik başlangıç noktası almaz; cisim ve hareket kavramlarından kaynaklanan bir maddi ontoloji benimser. Böylece Hobbes uzayın algılanan cisimlerden türetilen zihinsel bir kapasite olduğunu kabul ederek sonsuz uzay fikrinde Descartes’tan farklı bir sonuca ulaşır.

Hobbes, Descartes’ın cisim kavramına şu şekilde atıfta bulunur: “*Bazı filozofların uzayı yanlış tanımladığını düşünüyorum. Bu filozoflar, dünyanın sonsuz olduğunu (uzayı cisimlerin uzantısı olarak kabul edip, uzantının sürekli artabileceğini düşünerek, cisimlerin sonsuz olarak uzayabileceğini) çıkarırlar* (Hobbes 1992, s.93). Hobbes’a göre uzay, sonsuz bir süreklilik ya da serbestçe genişleyen bir yapı olarak değil, maddi cisimlerin düzenli ve ölçülebilir konumlarıyla sınırlı bir alan olarak görülür. Bu eleştiri, onun mekânsal ve ontolojik bakış açısının temelini oluşturur; uzay, cisimlerin bağımsız bir uzam değil, cisimlerin içsel ölçü ve hareket ilişkileri içinde anlam kazanan bir kavramdır.

Bu sayede uzay, Hobbes’un perspektifinden yalnızca cisimlerin uzamı olarak değil, aynı zamanda ilineklerin cisimler aracılığıyla ortaya çıktığı bir çerçeve olarak anlaşılmaktadır. Her ne kadar Descartes ve Hobbes mekanik felsefe içerisinde uzayı cisimle ilişkilendiriyor olsa da Hobbes’un perspektifi daha deneyimsel ve mekanik bir çerçeveye dayalıdır. Hobbes uzay kavramını, maddi cisimlerin ölçülebilir düzeni üzerinden tanımladığı ampirik ve epistemik bir düzlemde yeni bir yorum çerçevesi olarak sunmaktadır.

Hobbes’un Uzay yorumu

Hobbes’un uzay kavrayışı, onun mekanik felsefesinin ontolojik temelleri hakkında oldukça önemli yer tutmaktadır. Uzay, Hobbes için önemlidir çünkü düşünür felsefesini tamamen

materyalist bir temele dayandırmayı amaçlamaktadır ve cisim ile uzay kavramları birbiriyle oldukça yakından ilişkilidir (Gorham 2014, s.81). Hobbes geleneksel felsefenin uzay hakkındaki görüşlerini eleştirerek yeni bir çerçeve ortaya koyar. Bu anlayışı 17. yüzyıl düşüncesinin yeni bilim ve felsefesine uyumlu biçimde mantıksal ve fiziksel bir zeminde yeniden inşa etmeye yönelir.

Hobbes dış dünyayı anlamak için dünyanın yok sayıldığı bir düşünce deneyi önerir. *De Corpore*'nin birinci bölümündeki bu düşünce deneyiyle düşünür, dünyayı oluşturan ve oluşturabilecek yapıtaşlarını ortaya koymaya yönelmektedir. İlk olarak bir insan dışında dünyanın yok olduğunu hayal etmeliyiz; “hafızasının koruyan bu insan, dünyayı daha önce algıladığı gibi ve hala hayal edebildiği gibi düşünebilecektir” (Goldsmith 1966, s. 16). Anımsadığı algılarla dış dünyayı yeniden kurmaya yönelen bu insan tanrının aksine yoktan var edemez.

Böylece dış dünyanın varlığı; tüm duyulur şeylerin yok edildiği, ancak bir insanın dışındaki tüm dünyanın yok oluşundan sağ kurtulduğu hipotezinden hareketle ortaya konmuştur (Zarka 2006, s.67). Bu adım Hobbes açısından iki temel fonksiyon üretmektedir. Bunlardan ilkinde Hobbes, Kartezyen şüphecilik yerine, analitik-sentetik yöntemiyle uyumlu olarak dış dünyayı parçalarına ayırmayı ve böylece doğa felsefesinin temel ilkelerini kavranabilir hale getirmeye çabalar. İkinci olarak Hobbes, yok edici hipotezle birlikte dikkatini dış dünyadan uzaklaştırarak, zihnin içsel işleyişine ve dış dünyadan bağımsız sahip olduğu kavramsal yetilere yönelir. Hobbes’a göre, dünyanın tamamen yok olmasından kurtulan tek düşünür, “dünyanın ve yok olmadan önce algıladığı tüm cisimlerin fikirlerini, yani büyüklüklerin, hareketlerin, seslerin, renklerin ve bunların sırası ve parçalarının hafızasını ve hayalini” muhafaza edecektir (Jesseph 2015, s.194). Bu kurgu, Hobbes’un sadece tüm duyusal niteliklerin (veya en azından “ikincil nitelikler” olarak bilinenlerin) algılayan özneye ait olduğunu aynı zamanda uzay ve zaman kavramlarının öznel olduğunu da gösteren bir temel sunmaktadır (Zarka 2006, s.66-67). Buna göre insan yok olmadan önce duyularıyla algılamış olduğu dünyanın, imgeleri (hareket, ses, renk ve bunların düzeni) zihninde kalacaktır. Bu *phantasm*’lar gerçekte dış dünyadan değil, insan zihninin içsel üretiminden doğmaktadır; bu bağlamda onlar dışsal nesnelerin kalıntıları değil, bellek ve hayal gücünün yeniden şekillendirdiği izlerdir.

Bu hipotetik başlangıç noktası, Hobbes'un bilim anlayışının ana hatlarını sunmaktadır. Hobbes açısından bilimin metodolojisi, gözlemlenen dünyanın edilgen bir biçimde anlaşılma çabası değil; dünyayı rasyonel bir zeminde zihinsel olarak inşa etme çabasıdır. Bilim, bu anlayışla zihnin içsel hareketlerinin ve bu hareketlerinin sonuçlarının hesaplanmasıyla ortaya konulabilir. Böylece duyu algılarının ve hatırlama yetisinin aracılığıyla zihnin içsel hareketleri ve dışarıda var gibi görünen şeyler; bilimin başlangıcına yerleşir. Dikkat edilirse Kartezyen şüphe uğrağı Hobbes'un çerçevesinin dışındadır, Hobbes dış dünyadan şüphe etme argümanını bu hamleyle ortadan kaldırmaktadır. Böylece uzay zihnin rasyonel olarak onu inşa etme çabası sonucu anlaşılma çabasıdır.

Hobbes'a göre, uzay kavramı, dışsal nesnelerin doğasına içkin bir özellik olmaktan ziyade o nesnelere dair sahip olduğumuz zihinsel işlemlerin bir ürünü olarak türetilmektedir. Buna göre ya zihnimizin içsel özellikleri olarak, ki bu durumda konu zihnin belirli bir yetisi olduğunda onları böyle düşünürüz; ya da dış dünyadaki şeylerin türleri olarak, gerçekte var olmasalar da dışımızda var gibi görünen varlıklar olarak kavramsallaştırılmaktadır (Hobbes 1992, s. 92). Hobbes yalnızca zihnimiz dışında bir varlıkları olduğu düşünülürse uzay tasarımına ulaşılacağına işaret eder (Hobbes 1992, s.93).

Çünkü hiçbir insan, zaten dolu olduğu için ona uzay demez, fakat doldurulabileceği için der; ne de hiçbir insan cisimlerin yerlerini yanlarında götürdüklerini düşünür, bilakis aynı uzayın bazen bir cismi, bazen de başka bir cismi barındırdığını düşünür; oysa uzay, bir kez içine giren cisme her zaman eşlik etseydi bu mümkün olmazdı. Ve bu, kendi başına o kadar açıktır ki, hiç açıklamaya gerek olmadığı düşünürdüm, ancak bazı filozofların uzayı yanlış tanımladıklarını görüyorum; onlar buradan, dünyanın sonsuz olduğu sonucuna varıyorlar [çünkü uzayı cisimlerin uzamı olarak kabul edip, uzamı sürekli artabileceğini düşündükleri için, cisimlerin sonsuz olarak uzayabileceği sonucuna varıyorlar (Hobbes 1992, s.93).

Hobbes, uzayı dış nesnelerin algımızı koşullandıran bir tür aşkın ilke olarak değil, algı sistemimizle etkileşime giren cisimlerin etkisi olarak kabul etmiştir, dahası Hobbes uzay kavramını, herhangi bir deneyimde önceden varsayılan *a priori* bir algı biçimi olarak değil, kökeni deneysel olan bir kavram olarak imlemektedir (Jesseph 2015, s.195). Bu yönüyle uzayı epistemolojisinin merkezine yerleştiren Kant'tan oldukça farklı bir düzlem üretmektedir.

Hobbes uzayı dışsal cisimlerin hareketleriyle ilişkili fiziksel etkilerden hareketle kurarken, Kant gibi duyusallığın dış dünyaya biçim veren bir kategorisi olarak düşünmemektedir (Kant 1998, s.153-192).

Hobbes uzayın hayaliliği ve cismin gerçekliği arasında bir zıtlık ortaya koymaktadır. Cismin gerçekliğini zihinden bağımsızlığına dayandırırken, uzayı ise salt bir kavram olması nedeniyle zihne bağlı ve hayali olarak konumlandırır. Bu doğrultuda uzay, kendi başına ele alındığında hayali olmasına rağmen bir cismin uzamı olarak ele alındığında gerçek olarak nitelendirilir. Bir cismi gerçek kılan, zihinden bağımsız olmasıyken; cisim sadece bir fikir veya kavram değildir. Cisimlerden soyutlanarak ele alındığında uzay, “bir şeyin, yalnızca var olduğu ölçüde, zihinde beliren *phantasma*’sıdır; Fakat somut cisimler içinde ele alındığında uzay bütünüyle “gerçek”tir: “bir cismin uzamı, yani büyüklüğü ile aynı şeydir (Gorham 2014, s. 82). Hobbes’un belirttiği üzere, bu “gerçek uzay” “hayali uzay gibi düşüncemize bağlı değildir (Gorham 2014, s. 82). Bu yönüyle uzay bir soyutlamadır ve bu nedenle, kendi başına ele alındığında hayaldir; bir cismin uzamı olarak ele alındığında ise gerçektir (Bird 1996, s. 224).

Hobbes böylece, uzay kavramını “gerçek uzay” (*real space*) (*spatium reale*)” ve “hayalî uzay (*imaginary space*) (*spatium imaginarium*)” olarak ikiye ayırarak yeni bir uzay tasarımı sunmaktadır. Buna göre gerçek uzayı dışsal cisimlerde düşüncemizden bağımsız ve cismin özüne eş anlamlı bir ilinek olarak konumlandırırken, hayali uzayı ise gerçek uzayın etkisi veya zihindeki kurgusu olarak tanımlar; böylece gerçek uzay, hayali uzayın nedensel temeli olarak işlev görür. Nitekim Herbert bu ikili ayrımın Hobbes’un uzay kavrayışına içkin olduğunu vurgulamaktadır:

“(1) belirli bir konum veya yer ve (2) hayali bir nesnenin belirli özellikleri, örneğin büyüklüğü. Hobbes’un uzay kavramına ulaşmak için soyutladığı bu son iki özellik de uzay kavramlarıdır, yani (1) daha spesifik olarak tanımlanmış hayali uzay (yer) ve (2) gerçek uzay (uzam veya büyüklük)” (Herbert 1987, s. 713).

Buna göre, gerçek uzay, dışsal cisimlerin kendisinde bulunan bir özelliktir ve dışsal cisimlere içkin bir özellik anlamına gelir. Hobbes’a göre gerçek uzay, zihinden bağımsızdır ve hayalî uzayın ya da *phantasm*’ın ortaya çıkmasını mümkün kılan bir unsurdur, bu nedenle hayalî uzayın nedenidir (Hobbes 1992, s.105). Buna göre hayali uzay ise onun sonucu olarak konumlandırılmaktadır. Gerçek uzay bu yönüyle düşüncemize bağlı olmayan nesnel bir konuma ve varoluşa sahiptir. Bu yönüyle gerçek uzay, öznel bir tasarıma indirgenemeyen bir

nesne düzenlemesidir ve nesnelerin gerçek varoluşunu temsil eden nesnel bir çerçeve işlevi görür; başka deyişle hayali uzay, gerçek bir uzayı varsaymayı gerektirmektedir (Jesseph 2016, s. 246-247). Hayali olanı vurgulamak bu bağlamda, Hobbes'un düzeneğinde kuruluşu dış dünyadan alıp bireysel zihne kaydırmanın teorik gerekçesini sunmaktadır.

Bu ayrımlarla Hobbes, uzay kavramına oldukça yeni bir yorum getirmektedir. Hobbes'a göre uzay, yalnızca zihnimiz dışında var olan bir şeyin *phantasm*'ından ibarettir; yani, içinde başka hiçbir özelliği dikkate almadığımız, yalnızca dışımızda göründüğünü düşündüğümüz bir *phantasm*'dır (Hobbes 1992, s.94). Ona göre uzay gerçek ve kendi başına var olan bir varlık değildir; bu kavram, Hobbes'un hayali uzay olarak adlandırdığı şeye karşılık gelir ve dış dünyada değil, yalnızca bizim hayal gücümüzde (*imagination*) mevcut olan bir varlıktır (Leijenhorst 2002, s. 105).

Hobbes, dikkat edilirse gerçek uzayı, uzam ve büyüklük gibi cisme içkin özelliklerle tanımlamaktadır (Hobbes 1992, s.93). Bu yönüyle, gerçek uzay tanımlaması, Kartezyen uzay fikrini çağırıştırır görünmektedir. Hobbes, gerçek uzaydan bahsederken, birçok okuyucusunu yanıltır gibi görünür, yani onlara, zihinden bağımsız olarak gerçekten var olan bir şeyden (gerçek uzay) bahsettiğine inandırır görünmektedir (Herbert 1987, s.713). Ancak Hobbes bu tartışmada Descartes'ın uzam fikrinden farklı bir tanım önermektedir. Hobbes uzamın cisimle aynı şey olmadığını, her cismin yer değiştirdiğinde aynı uzamı veya büyüklüğü koruduğunu ekler ve uzamı cismin gerekli veya tanımlayıcı bir ilineği olarak tanımlar (Herbert 1987, s.713).

Hobbes'un hayali uzay tanımı, bireyin zihninde kurulan, dolayısıyla öznel bir temsil alanı olarak görünmektedir. Jesseph'in ifade ettiği üzere "bu konuda söyleyecekleri sadece bu olsaydı, o aslında uzayın bireylerin deneyimlerine atfettikleri öznel veya zihne bağlı bir düzenleme olduğu görüşünü savunan bir tür idealist olurdu" (Jesseph 2015, s.195). Başka bir ifadeyle Hobbes'un uzay tasarımı sadece hayali uzay tanımından ibaret olsaydı, uzayın, zihne bağlı öznel bir düzenleme olduğu görüşü ortaya çıkacaktı. Ancak Hobbes bu idealist zeminden gerçek uzaya ilişkin bir kavrayış sunarak düşüncesini ayrıştırmaktadır. Bu yönüyle hayali uzay tanımı, uzayı anlamanın ilk katmanını iken gerçek uzaya ilişkin tasarımıyla birlikte tamamlanır. Hayali uzay kavrayışını mümkün kılan gerçek bir uzay, bu yönüyle algısal ve duyuşal düzlemle sınırlı olan uzay kavramının ötesine geçmektedir. Herbert bu tamamlayıcı ilişkiyi aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

Hobbes’a göre hayali uzay (yer), yalnızca hayali, ilişkisel veya “göreceli” bir uzaydır. Hayali bir nesnenin belirli özelliklerinden, yani nesnenin ne olduğu, büyüklüğü, ancak belirli konumu (yerin kendisi) değil, soyutlanırsa, Hobbes’un hayali uzay ile neyi kastettiği anlaşılabilir. Bir şeyin düşünülebilir olmasının ön koşulu, onun bir yerde olmasıdır” (Herbert 1987, s. 714).

Gerçek uzay böylece hayali uzaya ilişkin tasarımlara kaynaklık eden maddi ilişkiler düzeni olarak karşımıza çıkmaktadır. “Hayali uzay, dış cisimlerin algılayıcının duyu sistemi ile etkileşiminden kaynaklanan nesnelerin öznel sıralamasıdır; buna karşılık, gerçek uzay, dış cisimlerin nesnel konumudur (Jesseph 2015, s.196). Hobbes düşünce deneyiyle beraber *De Corpore*’de işaret ettiği üzere “uzay, zihin olmadan var olan bir şeyin phantasmıdır (Hobbes 1992, s.94) sonucuna ulaşır.

Hobbes, Kant’ın tersine, uzayı zihnin dış dünyayı algılamasını düzenleyen transandantal bir yapı olarak görmez; onun yerine uzayı, diğer tüm *phantasmlar* gibi, cisimlerin bizde yarattığı etkilerin bir ürünü olarak değerlendirmektedir (Leijenhorst 2002, s. 101). Başka deyişle Hobbes uzayı, cisimlerin zihnimizde uyandırdığı etkilerin bir ürünü olarak ele alarak, Kant’ın uzayı nesnelerin algılanmasını düzenleyen transandantal bir ilke olarak kavramasından farklı bir konumda yer vermektedir (Jesseph 2016, s. 246). Bunun nedeni, Kant’ın uzayı deneyimde önceden varmış gibi kabul edilen a priori, saf bir algı biçimi olarak görmesi iken Hobbes’un uzayı, dış cisimlerin deneyiminden türeyen ve dolayısıyla kökeni ampirik olan bir kavram olarak değerlendirmesidir (Jesseph 2016, s. 246). Dolayısıyla hayali uzay, dış cisimlere ilişkin algı mekanizmasının bir sonucu olarak ortaya çıkar ve yalnızca hayal gücümüzde var olan bir kavramdır (Leijenhorst 2002, s. 105-123).

Kant’a göre uzay, deneyimin ön koşuludur; Hobbes için ise deneyimden sonra ortaya çıkan bir tasarımıdır. Bu karşıtlık, Hobbes’un uzayı “etkilerin zihinsel temsil düzeni” olarak kavramasına yol açar. Bu fark yalnızca terminolojik değil, doğrudan ontolojik bir ayrımdır: Kant’ta uzay, fenomenal dünyanın mutlak çerçevesi haline gelirken, Hobbes’ta uzayın hiçbir özerk metafizik statüsü yoktur. Uzay, cisimlerin gerçek büyüklük ve konumlarından soyutlandığında zihnin ürettiği bir *phantasma* olarak belirir; yani dünyaya değil, zihne aittir. Bu nedenle hayali uzay, Hobbes’ta dış dünyadaki cisimlerin etkilerine bağlı bir “ikincil görünüş” niteliği taşır ve kendi başına var olan bir şey olarak düşünülmesi kategorik olarak imkânsızdır. Bu konumlanış,

Hobbes'un genel mekanik materyalizminde tutarlı bir yer bulur: Gerçek olan yalnızca cisimler ve hareketlerdir; uzay ve zaman ise bu gerçeklik düzeninin zihinsel türevleridir.

SONUÇ

Mevcut çalışmada, Hobbes'un uzay kavramı, onun radikal mekanik materyalizmi bağlamında ele alınarak, 17. yüzyıl koşullarında Hobbes'un uzay kavramına getirdiği özgün yorum tartışılmıştır. Hobbes'un uzay görüşünün merkezinde, uzayın hayali bir uzay ya da phantasm olduğu tezi yer alır; bu, onun cisimlerin dışımızdaki varlığına dair sahip olduğumuz zihinsel bir temsil veya görüntüsüdür. Hobbes, uzay kavramını oluştururken hem Aristotelesçi/Skolastik geleneği hem de Kartezyen felsefeyi eleştirmiştir. Buna göre skolastiklerin *uzay* ve yeri cisimlerden ayrı bağımsız tözler olarak görmelerini reddetmiş, ayrıca Descartes'ın uzayı tamamen uzam ile eşitlemesini, bunun dünyanın sonsuz olduğu gibi hatalı çıkarımlara yol açtığı gerekçesiyle eleştirmiştir. Descartes'a göre uzay, cismin uzamsal niteliğiyle özdeşir ve bağımsız bir varlık değildir; zihnimiz uzayı yalnızca cismin konumunu kavramsallaştırmak için kullanır. Hobbes da benzer şekilde uzayı, cismin tanımlayıcı özelliklerinden türetilmiş ve zihinde kavramsallaştırılan bir kategori olarak ele alarak, Descartes'ın uzay-cisim ilişkisini materyalist bir çerçeveye uyarlamıştır. Bu bağlamda Hobbes, Descartes'ın uzayı cismin temel uzantısıyla özdeşleştiren görüşünden ayrılarak, uzayı yalnızca zihnin oluşturduğu bir kavram olarak değerlendirir. Bu nedenle, uzay Descartes'ın mutlak ve içkin uzay anlayışından farklı olarak, deneyimden türetilmiş ve cisimlerin konumlarıyla bağlantılı bir kategori hâline gelir.

Hobbes, gerçek uzayı zihinsel bir etki ya da cisim kavramımızın bir biçimi haline getirir. Gerçek uzay, düşüncemizden bağımsız olarak dışsal cisimlerde içkin olan nesnel büyüklüktür, hayali uzay ise bu gerçek uzamın zihnimizdeki görüntüsüdür. Bu ayrım ve gerçek uzayın varlığı, Hobbes'un uzay anlayışının idealist bir yoruma indirgenmesini engeller. Hobbes yer kavramı da bu çerçevede yeniden tanımlar: Yer, bir cisim tarafından yeterince doldurulan veya işgal edilen hayali uzayın bir parçasıdır. Yer hareketsizdir ve Hobbes, yeri çevreleyen yüzey sınırı olarak gören Aristotelesçi yer tanımından kesin bir kopuş sergiler.

Hobbes'un uzay doktrini, nominalist bir zemin üzerine inşa edilmiş fenomenolojik bir uzay anlayışını temsil eder. Uzay, dış dünyanın bir parçası olarak ontolojik bir töz değil, bilim insanının dünyayı rasyonel olarak inşa etmesini sağlayan, algı ve hayal gücünün bir ürünü olan epistemolojik bir araçtır. Sonuç olarak Hobbes'un hayali uzayı, zihnin algılanan dışsallığı kavramsallaştırma şekli olarak değerlendirilir ve bu, uzayı mutlak bir metafizik töz olarak gören

skolastik anlayıştan köklü bir kopuşa karşılık gelir. Bu yaklaşım, uzayı deneyimden türetilmiş bir kategori olarak görerek, Hobbes’u mutlak uzay fikrinden uzaklaştırır. Hobbes’un tasarımı, Galileo ve Newton’un modern mekanik sistemine doğrudan temel oluşturmaya da uzayın zihin dışı gibi görünmesini bir “saf sezgi” olarak tanımlaması, Kantçı fenomenolojinin uzay ve zaman anlayışına öncülük eden bir bakış açısı sunar. Sonuç olarak, Hobbes, uzay kavramını hem deneysel hem de zihinsel bir kategori olarak ele alarak, materyalist felsefeyi skolastik metafizik anlayışlardan ayıran köklü bir paradigma ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

Aristoteles (1984) *Physics, Complete Works of Aristotle*, editör Jonathan Barnes, Princeton, 1984.

Bird, A. (1996) "Squaring the Circle: Hobbes on Philosophy and Geometry," *Journal of the History of Ideas* 57, no: 2, s. 217–231.

Descartes, R. (2007) *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, İstanbul: Say Yayınları.

Goldsmith, M. M. (1966) *Hobbes's Science of Politics*, New York: Columbia University Press,

Gorham, G. (2014) "Hobbes on the Reality of Time," *Hobbes Studies*, 27, no: 1, s. 80-103.

Hobbes, T. (1992) *Elements of Philosophy. The First Section, Concerning Body*, in *The English Works of Thomas Hobbes*, ed. Sir William Molesworth, Vol. I.

Herbert, G. B. (1987) "Hobbes's phenomenology of space," *Journal of the History of Ideas*, 48 (4), s. 709-717.

Jesseph, D. (2016) "Hobbes on the Foundations of Natural Philosophy," in A. P. Martinich & K. Hoekstra (eds.), *The Oxford Handbook of Hobbes*, Oxford: Oxford University Press, s. 243–268.

Jesseph, D. M. (2015) "Hobbes," in De Risi, V. (ed.) *Mathematizing Space: The Objects of Geometry from Antiquity to the Early Modern Age*, Dordrecht: Springer, s. 193-208.

Kant, Immanuel. (1999) *Critique of Pure Reason*. Translated by Paul Guyer and Allen Wood. Cambridge: Cambridge University Press.

Leijenhorst, C. (1996) "Jesuit Concepts of Spatium Imaginarium and Thomas Hobbes's Doctrine of Space," *Early Science and Medicine*, 1, no. 3, s. 355-380.

Leijenhorst, C. (2002) *The Mechanisation of Aristotelianism: The Late Aristotelian Setting of Thomas Hobbes' Natural Philosophy*, Leiden: Brill.

Pécharman, M. (2020) "Hobbes on Space as Imaginary Space," *Empiricist Theories of Space: Space and Experience in Early Modern Philosophy içinde*, ed. L. Berchielli, Springer.

Slowik, E. (1999) "Descartes, Space-Time, and Relational Motion." *Philosophy of Science* 66, no. 1, s. 117-139.

Slowik, E. (2021) "Body and Space in Hobbes and Descartes," A Companion to Hobbes içinde, ed. M. P. Adams, Hoboken, NJ, Wiley-Blackwell.

Slowik, E. (2014) "Hobbes and the Phantasm of Space," *Hobbes Studies*, 27, s. 61-79.

Zarka, Y. C. (2006). *First philosophy and the foundations of knowledge*. In T. Sorell (Ed.), *The Cambridge Companion to Hobbes's Leviathan*. Cambridge University Press.